

ՀԱՆԴԵՍ ՀԱՆԴԻՍԻՑ

ԵՒ

ԼՐԱԳՐԻՐ ԼՐԱԳՐԱՑ

ՌՈՒՍԱՀԱՅ ԹԵՐԹԵՐ

ՄՈՒՐԱ (Թիւ. 8). — Ամսթերթի առաջին յոգուածն է Պ Ա. Սեւրանեանք և Սեւ օրեր ք վերնագրով շարունակելի մի երկար իրադատութիւնն, ուր կը պատկերի հոյ կեանքն առնուած սոփորական մի տաճարի օրինակ. որ քանակեալու պատմութիւնը բնական գոյներով նկարուած է. ուշագրաւ է վարդավառի օրուան առաւօտեան լրկատակ խաղերը: Ահալին գիւցաղներն են օրիորդ Մարտն և անոր փեսացուն Մուսան. առաւելնք վարդավառի օրը մատուցեալ մը կը յափշտակուի « պաշի պղտուկ » առաջակներէն. սրտանկիկ և Մուսայի տեսարանը, երկուստեք իր Մարտն գտնալու համար, աճէն ի՞նչ կը թափէ, և վերջապէս զգայուն աշուղի կերպարանքը՝ կը գտնէ իր սիրելին՝ առաջակպետի գեղեցիկ վրանին մէջ. ուր ինքը կը մնայ իր բնական իրաւունքն ապահովելու: Հոս կը գագրի վեպը, վերջը յաւերջորդ պրակին թողովով — Բանաստեղծ Ս. Մատուցեան երկու քերթուածով կ'ողբայ հայրենիքն տարանջատ թշուառ դաւաճները, որոնց մասին՝ ծննդաւոր բախտին՝ անկող որդիք՝ անտարբեր կը ծանաւ լոյս խաղով նոյն հայրենիքի զաւոյց Թաղան տարեւորուած եղբայր կը նստարուին... Բանաստեղծը ինքիւ է կը գողէ եղբորը՝ որ անգոր լացին անձնատուր եղան, աղաւթի պէս ողբացեր է կեանքը, ի զուր սպասելով շողջողուն արշալոյսին... Առանձաք՝ կ. Պրոշայ մի քանի ամիսներէ ի վեր ՆՈՐԱԿԱՅԻ ԹՂԱՍ և ԹԵԹԵԱ ինչորք համանման թէթեւութեամբ կը նաղրէ: Այս յօդուածին կը յաջորդէ Պարսկաստանի Սուլթանը գաւառի մէջ կորուստի գտնուած հայոց խնայի նկարագիրը, ամառգիր կը պատմէ թէ տեղացի հայերն գաւառին գաղանթային վարիներու ձեռքէն ինչպիսի՞ ամբարիշտ հալածանքի ենթարկուած են. հոն մեր նախատակ ժողովուրդը, ընդ աճէն 2700 անձներ կը համարուին, և աճէն ալ մեռած ցած իրենց մայրենի լեզուն: Ամառգիր կը գանդատի որ այդ բաղաձայնարար հայութեան փոքր մասներն մին իսկաւ լքուած է աղագիրն հոգեւոր առաջնորդներին և գրական գործիչներին: — Եկարծիք ինչպե՞ս ք յօդուածը իրական կեանքէն առնուած պատկեր մ'է: Վերջին շնայ նկարագրութեան նման սրտաշարք: Ամառգիր կը պատմէ Սիմոն անուն ըսորի գիւղացիին երկունիկ երազն: Կա ինչորք կը տեսնէ իր սեփական բուսական գաշտուած մէջ, ուր բազմաթիւ եղներով կը վարէ ցորենը. սամանակը կը հասնի, նա առաւ հունձք կ'ունենայ,

և իր յատուկ առատանձնութեամբ կային շուրջը դռնուած գիւղի աղքատներուն՝ կը բաժնէ ձեռք բերած ցորենը: Այս օրենեալ երազը կը խանգարուի՝ վաշխառ անդուծ կարկանդակներու պատահմամբ: Սիմոնը արդէն տուած էր իր տան կարկը, սակայն վաշխառուները կը սկսին տանջել հայրենի, որ կրկին կարկ առնուէ: Բայց նա աղքատ է ու անկարող, չէր կրնար կրկին վճարել. վաշխառուներու անասման տամբութիւնը գաւառաներու ու կուրփներու տակ կը վերջապէս Սիմոնին սպկները, և շղթայի զարկած բռնտ կը նետեն: Կը վերջնայ այդ իրական պատմութիւնը, ցոյց տալով անիրաւութեան յաղթանակը և իրաւունքին անգոր ու ստիպանի պարտութիւնը: Ան կայտառ, ուժեղ երկուստեք Սիմոնը՝ անիրաւ վաշխառուներու առջև զայրութի գառնագին ինկեկանք մը միայն ցոյց կու տայ... և ի՞նչ էր կորովի երկուստեքին պարտը... Լեւ չայոյ գրականութեան ամենէն կենսաբարձրան էջերն միայն՝ Հնդկաստանի չայոյ քաղաքական և գրական պատմութեան վրայ գրած է: — Ամառգրի ամենէն ուշագրաւ բաժիններն մին ալ կընայ համարելի է Մատենադարանութիւնը, ուր ընթերցողը հայ և օտար լեզուով աղագային պատմութեան և գրականութեան վրայ խառն գրքերու մասին թողուցիկ տեղեկութիւններ կը գտնէ. այդ բաժնին մէջ Պ. Լեւ զարմանալի գրականական մը նուիրած է և Պատկերազարդ չայոյ պատմութեան: Զարդարաւորապէս կը պահանջուի որ ըստ արդի քննական կենսագրութեանց կազմուէր նոյն գաղափարքը, որ ամենէն ստորին գասարանի գեաւառակի աշուկաներու համար սահմանուած է: Մենք առանց արհամարհուի իր կարծիքը, կ'ըսենք որ քննական գիտագիւթիւնները եթէ կարգաւոր է աւանդուիլ է ծաղկոց ք յաշխարհայ, նոյնը կարող է կատարել գաստառու: — Զարդ. քննագրաւոր նոյն գրքին մէջ եղած կիւիւնները կնն են, կ'ըսէ. բայց շատ կը պահանջուի որ նա իր լուր թէթեւութեան մէջ թեթեւ սխալ մը կը զլորուցէ. որով կարկ կը համարենք ըսելու, որ ի բաց առեալ մի քանի կենդանագիրներն, միւս ամեն կիւիւնը յատկապէս նոյն գաստաղքին համար գեա ճար պատրաստուէր են: — Հոյն պատկերներու հայկական տարազները հաւաքաւ իի համարելի. մենք այդ մասին իրեն չենք գիմարել, միայն կը ինչորքնք որ մեզի պէս հայրենիքէն տարանջատ հայրերուն, ինքը ցոյց տար հայ օճակին ք կետանք կեցած իր գասած կարգաւոր տարազները. սքրքարագրուելու պատրաստ ենք...

չնազատել զանոնք, իսկ ի ջնջել ծուռ ու մուր Գա-
ղափարները և Ներշնչել Արթուրին ոգին — լայս, գի-
տություն և աշխատանք:

ԹՐԲԱՀԱՅ ԹԵՐԹԵՐ

ԱՐԵՒԻ. ՄԱՍՈՒԼ. — Բարեկրկնակ Մ. Մամու-
րեանի նատառած, թրքալի ժողովրդական տխուր բար-
բեր ձաղկելու նուիրադրութան հանդէսը իր 17երորդ
պրակով, մարդկային կուպի թնրութիւններն միոյն,
Պարսաւանքի և անոր հետեւանքին վրայ, լուրջ յօդուած
էր նրատարակած և որուն բնաբան զործածած և ժօրծ
կէթթի հետեւեալ բացատրութիւնը.

« Պարսաւանքն ու անարգանքը շատ սիրող ոգին, կը
նմանի բռան, որ կարող է կռուիներ հանել: Բայց չի
կրնար ընդունիլ կամ պահել թնախաղին իր մը, նոյն
խիւ կէ՛ծ ըլլալ երկնային մասնաւոյ: »

Մամուրը այդ իրաւացի բնաբանին վրայ կը տարած
իր հաւը, ցոյց կու տայ թէ ինչ է պարսաւանքը, որ
շատ քիչ անգամ զրգարութեան զբնի կ'ըլլայ: Զօ-
ղաւանքն սլացները ուղղուած են թրքալիս նատառ-
ութեան: Գաղղիական զրգարութեան նոսրեցը Տար-
տանէիէն Ներս խոսած ասան, մեր նոյն նատարակու-
թեան. « վայն զարդն ու ստիպել քնարեղէն չի սորվե-
ցուց, այլ պարսաւանքի, զրգարութեան և նման զարդ
բարեբեր. զատիարաւի ալ եղաւ. — Calomniez, cal-
lommiez; il en restera toujours quelque chose! »
Այս գաղղիական պոյսոյն զամս է! Մեր մամուրը
շուտով սորվեցաւ այդ դասը և սկսաւ նոյնը աւան-
դել: Թշնամին կամ հակառակորդն նայանելու միակ
զենքը պարսաւանքն ու զրգարութեանը եղաւ, այդ
զենքը երկուք ասան խոցեց ազգին փափուկ կապա-
նիւնը, մասնաւոր այն ասան երբ, մամուրը կեղերնա-
ցած էր միայն թրքալիսոց մէջ. ուրախ ենք ըսելու որ
այս օր նոյն կեղերնէն՝ գեղ էր այդ գծիփափուն զենքը
բողբոսեալ և այն կը բարեբանայ. « Մամուր » զողջայ
այդ իրար գէնքին աւերիչ արդիւնքն:

« Բաւոյն սկզբունքը, սօցապարտութեան կանոնը,
ՊԱՏԵԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՐԻԿՆԵՐԸ հեղուկուած մտաւանլու
վրայ եղաւ... Այս թնրութեան (պարսաւանք և
զրգարութեան) ու անոնց գէշ հետեւանքներն են որ
մասնաւորապէս նկատողութեան արժանի կը տեսնեմ,
շատ ցուպիկ է որ ասոնք մեր նամբաշնչութեան ար-
դէն թուլցած կայսերը հետազննել խելէ, և արդի
տարողնան վիճակի մէջ աւելի ջիւր ու ցան ընել և օր
մ'ալ բուրբոյն փճանել կ'ապաւանա: »

Թերեմ ինչ պէտք է ընել, շարունակ մեծեղն ա-
ւերիչ գրութեան... Միեւնոյն պրակին մէջ (էջ 714)
գատարարած Պերպերեանի կատարուելիք քանակները
ամակի հանգիսին առթիւ, հրատարակուած է մի յօ-
դուած, ուր իրախտագիտութեան նայնք անկեղծօրէն կը
նուազէ:

ԲԻՐԱՆԴԻՆ (Թիւ 1414). — Բանաստեղծ
Տեփերեալաշեան հեռագրանոցէն առ « Բուզանդին »

մի յօդուած լրելով, կը դրուատէ Պ. Ս. Զեմինզեանի
խմբագրած « Աւանադանայ առաջնորդ » անուամբ
տետրակներն, որ ամէն ամիս լայս կը տեսնան նոյն վա-
նաւաններու: Նամար շահեկան յօդուածներով: Բա-
նաստեղծը վանադանութեան զարդը մը կ'ընկալեցի ու
նամար, նազար սուլիի կը սպասէր. և դեռ սպասելու
պատճառ շու՛նիմ կը յայտարարէ! Զարդուրէ՛ն Աձ
bravo...

Երբեկայէն թղթակից մը (Թ. 1446) տեղւոյն Ս.
Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ զանաւոր քանակ շոր մատուցը-
ներու վրայ կը խօսի և աւելի անոնք մէջ կ'ընտելց փայլ
անուամբ արծաթեայ մեծ խաչի մասին հետեւեալ տե-
ղեկութիւնը կու տայ: Այդ խաչին

« Թեւեռուն մէջ տեղ, փոսիկ մը կայ, ուր ապակիի
ներքեւ կը պահպանուի թանկագին մատուցը: Թեւե-
ռուն և իրանի վրայ քանդակուած են խաչանք. զար-
դեր բարձրանալով, որոնք իմ ու բարեբար նշա-
նագրուած են քանի մը տարեթու անոններ, ու ասո-
րուող եւ զգալովու սորա թարգմտ շինելի ի փրկաւոր:
Իսկ ետեւի կողմը հետեւեալ ուշադրաւ արձանագրու-
թիւնը կայ: « Եղաւ ի ամա փայլեց կենաց որ զգիրս-
տու պողպատեղց փառն կենաց աշխարհիս. Գրանեալ
է յայտնի է ի Սեղիստ զորց պատմութեան որ Ս. Սա-
սարիւն ի Տարան Ս. Նշխարքը Մեծին Մկրտիկն
Յովնանու: Եղ անդ և մասն ինչ ընկալաւ ի վայել-
լումն անին իւրոյ, և գտաւսն իրիկայի ի զեղ խոսի
շինեաց եկեղեցի Ս. Կարապետ և եղ անդ ի թմուին
Ձիւկ ի մամանեկ արքեպիսկոպոսին տեսան Սարգիս
նախնոյն իմոյ յայտնեալ: Ի ձեռն պաշտման իմոյն
Եւ եղեալ էր ի սուգի սուկի և այնու յարմարի և անդ
ի մարմար: Եւ էր զեւալ անուն օրդին և բարձր
բշխութեան եղել ի յայտնի աղայ: Դեռ եւ անու-
ցեալ արքեպիսկոպոս, տէր Ներսէս, շինեցի զսա և
զլուսարդ Նշխարք եգի ի ամա բարեխաւ առ փրիս-
տու Աստուած ի թողութիւն յայտնեաց իմոյն, և ի
զարդ Ս. ուխտին Տերաշինի՝ առաքելական ամօնոյն
ի թմուին Ձիւկ: » Այս արձանագրութեան հիւստին
ի թէ խաչին պարտաւած մատուցները կենաց փայտէն
և Յովնանու: Մկրտիչ Նշխարներն են. թէ այս վեր-
ջինները բերուած են լուսաւորիչ ձեռքով և նախապէս
դրուած իրկայի խաչ գեղի եկեղեցին, որ նոյն թնքն
լուսաւորիչ շինած էր. թէ տոմարական 721 (Քրիստոս
1272) թուականին Սարգիս Արքեպիսկ. անուն ասալ
նորդին օրով յայտնուած և 22 արդի վերջ անոր յա-
ջորդին Ներսէս Արքեպիսկոպոսին ձեռքով Տերաշին
վանքին նուիրուած են խաչի մէջ ամրագրուել: »

Լրագիրը այդ յօդուածին մէջ կը յիշէ նաեւ յիշեալ
արքեպիսկոպոսի օրով 721ին թիւին ասանի Զուխտակ
հայրապետ վանքին մէջ: Մեծն Ներսէսի սուպանին և
իր սուրբ Նշխարներու գիւհու: Արքեպիսկոպոսը հայ-
րապետին նոյն Նշխարները Տերաշին վանքը փոխա-
դրելով, նոյն օրէն յետոյ վանքը Ներսէս Հայրապետ
անունը կը սփռէ կրել: Դախտապետ վանքը Տերաշինի
կոչուել է, վասն զի ըստ պատմութեան, նոյն վանքը
Տերան թողաւորը շինել էր: — (Թ. 1447) Տ. Ե. Պա-
լեան կը խօսի կարնոյ Նշանաւոր կարմիր վանքին վրայ.
Թուպիս յայտնի է յայտնաւոր հին տեղաբնութիւն.
ներքեւ, այդ վանքը ըստ ավանդութեան շինուած է Մեծն
Ներսէսի օրով: Եփնոզ հայրապետը կենսարիւնք դար-
մին, վանքին տեղը կը տեսնէ « Տերաւանդ » կարմրափայլ
զգեսաներով, ի յիշատակ այդ տեսնան, Հայրապետը

Աստուածանայ անուամբ կը շինէ մենաստան ու եկեղեցիք, որուն գործիքը Տիրամայր զգեստին նման կարծիք զարեւի կ'ընէ. Պաշտան եպիսկոպոս այս իրաւքը չի յիշատակեր: Նշիք գրասէր Սրբազանը կը յիշէ վանքին մէջ բնակող նախնի մասնագիր հայրապետները ու վարդապետները. ու կը յիշատակէ տաւարին գրան երկու կողմերը գտնուած Նեոուեալ երկու տաճանագրութիւնները:

« Առաջին — Էջգար երկրորդ թիւ. թիւ լեալ, վասն մեկաց գետինն շարժեալ: Սուրբ վանքս բաւորովն փեւալ: Գնիւր արհիւր զպարտիսն շինեալ: Սմե Մովսէսը ցատմամբ տալանեալ: Այր վասն զգուռն ի վեր շարժեալ: Նստա ժամանակ սովաշնեալ: Կեանք ի Պայտը իրաւան բերեալ: Այլ եւս զինչ ինչ տեղին չիտեալ: Բայց Տաւարն պնդեալ թաղեալ: Նարմալ երեսուն աւա շինեալ: — Երկրորդ — Է 1249 (— 1800) Հոկտեմբեր 27: Մայրն Աստուծոյ զմացեալ, Հրաման շինման իսկ յաղագեալ: Տրք ազգիս օգնեալ: Սուրբ Տաւար շինք շինեալ: Գմբէթայսկի կարճադարձեալ: Գատեր օծմանն լուսավարեալ: Կեան Մարտի 2 պետաւ աշխատեալ: Երկու բարեկարգ թիւիւնն նաւեալ: Մոմէի կարպետան արհաւիր: Կատալ Գալիքը շնորհաբեւալ: Այլ և զգուռն յիշատակ իւրեանց տաղեալ: Բաւար խորհիւքն յոր պատշաճեալ: »

Երկրորդ տաճանագրութեան պատմութիւնը կը վաւերացնէ վ ինն. Պատ. Միխիթարեանը ձեռագրաց ցուցակն մէջ գտնուած (էջ 461) Նեոուեալ տաղեքն (4. թիւ 81 ա. — թիւին ՈւՄԻԹ.ին (1800) յուլիս. Խժ.ին կալմարի վանքին ձեռք զարկին շինեալ օ: Այստեղ թիւթիւքն նշոյն է արձանագրութեան հետ, բայց ու աւելորդ. արձանագրութիւնը Հոկտեմբեր 27ին կը տէր, իսկ ցուցակը յուլիս 29ին. անասարկայ տաճանագրութիւնը իրերս բնագիր աւելի էր զքան ընդօնուելի: Միւսնոյն ցուցակին մէջ կը կարդայք (էջ 460 — 4 իջը) տաղեալ ի վերայ Հնճաճ կալմարի վանքի քայքայման որ ի շարժից եղեւ աւերակ: Ի հաւ է իմ զքեզ ողբալ ողով ազգ սպաւորեալ: Ե չի կայ թուական և ողբացողին անուան, որով կարելի չէ ստուգել, թէ նոյն վանքին որ քայքայման առթիւ երգուած է այդ ողբը: — (Թ. 1451) Արմաշու վանքէն ներկայ գիտուած արեղաներէն, ամենեւնի վառվառն և զգուռն գրիչն Տիրապ. վարդապետը, վարդապետը նկարագրեւ է, տալով յոգուածին իր մտքին ամենեւնի փաշտելու ու սիրանալու պիտեքն: Գաւ Հին հաւատքի օ պատմ ու ներշնչումով արձակ քնարեգութիւն մըն է, որուն ներդաշնակութիւնը կը դրասէ ընթերցողին ուշադրութիւնը: Երանի թէ երկարատեւ թիւթիւքն այդ քնարին զգուռն լարեմ:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ԹԵՐԹԵՐ

ԳՈՒԹԱՆ (Թիւ 6). — Առաջին յոգուածով (կտա. էջ) Պ. Մեծատուրեան ցոյց կու տայ ազգիս մշակ հասարակութեան մէջ երկրագործութիւնը իր ամեն հիւղերով տարածելու համար՝ հորուստ գումարներու տէր բարեբաջ կտակներու անբաժնետունութիւնը. գառնաջան կը դրէ այն կտակներու վրայ, որոնցմէ շատերը հասարակութեան քնաւ օգուտ մը չունին: — Հ. Տիւղիցյ

հոգիքը ճանչնալու եղանակը կը սորվեցնէ մի քանի էջ յոգուածով: — Երկրագործական երկու գործիներու Գաւանի և Լուրի վրայ յարկը տեղեկութիւններ տուած է Լ. Պիւսար: — Սրբապետութեան արձանի են կենդանեաց ծիւղախոր, գիւղական առողջապահութեան մասին գրուած յոգուածները: — « Գութիւն » ոչ միայն գործնական գիտութեանց մասին կարեւոր տեղեկութիւններ կու տայ, այլ իրեն ինչ որ երկրագործական ծանոթութիւններ կը խնդրէ, խմբագրութիւնը նաւանին բաժնին մէջ գոհացուցիչ պատասխաններ կու տայ: — Անուասիկ մեր մշակներուն համար իրենց օգտակար թիւթ մը:

ՀԱՄԱԼԱՍԱՐԱՆ. — Փարիզու այս թիւթը որ արդէն Բաղդադիւյի ընթերցողաց ծանօթ է, երկրորդ չրքանի յայտարարութեամբ գիտել կու տայ ընթերցասէր հասարակութեան, որ պատրաստ է քիչ առնելն երկրորդ չրքանը սկսել, աւելի օգտակար ծրագրով: Պիւսի հրատարակէ ազգային և գիտական խմբագրականներ, համալսարանական դասախօսութիւններ, գիտական տեղեկութիւններ, ուսումնասիրութիւններ, կենսագրականներ, նորութիւններ, ազգային և օտար զբոսերու և թիւթերու վրայ քննադատականներ, և ստեղծական աշխատքներ, արտասանմանի բարեբազմին միջնակարգ վարժարաններու վրայ տեղեկութիւններ և այլն: Ամեն թիւթը կը բաղկանայ 32 էջերէ (էրեւնոյ նաեւ յուլեան) և 4 հրատարակուի ամէն ամիս. տարեկան բաժնեդիրն է 10 ֆր. (4 րբ. 2 տար.) Հասցէ M. Baghdassarian, 4, Rue Ortolan - Paris (36): Զննք մտնար յայտնելու, որ յոյսաւ ազգային մշակելուդն, աղքատ կրթութեամբի համար Պ. Պապուստան ինն կես բաժնեդիր միայն կը պահանջէ: Անուասիկ մեր միւս թիւթներուն համար ընդօրինակելի գոհողութիւն մը որ թէեւ իրար համեմատ, բայց անհասարակ խմբագրի մը համար թանկագին է:

ՓԻԻԽԵԼԻ. — Մի քանի ամիսէ ի վեր լոյս կը տեսնայ Պ. Ս. Բիւրատի եղիպտական գաղթականութեան շարժառիթները. որու սկիզբէն մինչեւ վերջին (թիւ 19) պարզը քննելով, յայտնի կ'ընեն թեքահայ օրագրի մը ուղղութիւնը ունենալն: Պ. Բիւրատ ամենեւնի աւելի կարեւորութիւն կու տայ տեղեկան ազգային և կրթական կամ վարժարանական ինդիւստրիան: Փափաքելի էր որ փիւնիկ յը նախնութեանն աւելի աղբիւրաւոր ըլլայ, բազմակողմանի կարեւոր նիւթերու պարունակութեամբ. Պ. խմբագրին քանի որ ձեռնառնութիւն չի պահիր, ուրեմն ներսի մեր պահանջատեւութիւնը: Վերջին պարբեր կը խոստանայ Տիւղիցյ երկրորդ կենսագրականը հրատարակել. հետաքրքրական է և միանգամայն ցանկալի:

Հ. Ե. ԵՐԵՄԵԱՆ

